

Документи на българската здравна администрация, съхранявани в БИА на НБКМ и в ЦДА за нуждите на обучението по “Архивистика и документалистика”

Камелия Божилова

До Освободителната война в Османската империя не съществува никаква санитарна организация. Болестите се разпространяват между населението в убийствени епидемии, никой не се грижи за подобрене на хигиенното състояние на населените места. Градовете и селата представляват огнища за разпространение на всякакви болести. Няма и лечебни заведения (освен в градовете с по-големи гарнизони), предназначени за населението като болници, приюти и т.н.

Българското население, като по-близко до западната култура, чувства остра нужда от просвета и от грижи за подобрене на общественото здраве. В навечерието на Освобождението населението започва да проявява жив интерес към просветата и образованието, а заедно с тях, макар и по-слабо, към санитарното дело. Църковната самостоятелност дава импулс за бързо и успешно развитие на училищата, а около тях изпъкват и други културни нужди.

В чл. 98 от Екзархийски устав (1871 г.) в главата за правата на Екзархийския съвет се казва: “Дава мнение и полага старание за съзиждане и учреждение на духовни училища, манастири, болници и други обществени заведения. Чл. 99 възлага същите права и задължения на местните епархийски смесени съвети.”¹ Тези постановления на Екзархийския устав са от голямо принципно и практическо значение, защото дават правото на българското население чрез свои изборни представители да се грижи за народната просвета и народното здраве. Първите крачки за санитарния и културен напредък се правят от общините, духовенството и учителите, т.е. от самото население, без участието на държавната власт.

След обявяването на Руско-турската война, при руския главнокомандващ е създадена специална длъжност “завеждащ гражданските дела”, на която е назначен княз Черкаски – изгънат руски държавен деец. Той ръководи канцеларията на Гражданското руско управление към Главното командване на руската армия до Санстефанския мирен договор (13.03.1878 г.)². Той има за задача да въведе гражданско управление в частите на Османската империя, които ще бъдат заети от руски войски.

Княз Черкаски се стреми, доколкото е възможно, да запази съществуващите до

¹ Доклад до XIV ОНС от Парламентарната комисия за изработване щатове на чиновниците. Том II, Гражданско санитарно ведомство при МВР, доклад от д-рОраховац, стр.41

² Василев Вл., История на медицината в България, стр.117

тогава наредби, за да не предизвиква рязка промяна. Запазено е съществуващото административно делене, съдебното и финансово устройство, управителните или административни съвети на санджаците и каазите. Санитарните въпроси тук отново се засягат съвсем накратко: само в инструкцията за правата и задълженията на управителните съвети се казва, че те “взимат, съвместно с полицейските власти, мерки против заразни епидемически болести.”³

При управлението на княз Черкасски са изготвени проектите и инструкциите за възстановяването на някои учреждения или за създаването на нови. Дейността на Временното руско управление, обаче, преминава в най-активната си фаза след прекратяването на военните действия, когато въвеждането на подходящи форми на устройство и управление в българските земи вече е на преден план.

В “Проект за главните основи на Гражданското управление в санджаците и окръзите (каазите) на българските земи” има приложен щат на чиновниците, утвърден от главнокомандващия на 07.07.1877 г. Сред длъжностите в санджаците и окръзите се срещат и “санджаков врач” и “окръжен врач” със заплати съответно 1 500 рубли и 1 000 рубли.⁴ На тях се предоставят предимно санитарни и противоепидемични задачи за ликвидиране последиците от войната. Това е първият административен акт, който слага началото на здравеопазен апарат в новоосвободената българска държава.

Дейността на учрежденията на Гражданското управление, създадени от русите в освободените области, с изменението на военните събития останала временно на втори план чак до сключването на Сан-Стефанския договор (1.02.1878 г.).

Според договора (§7) новото управление в България и надзорът върху неговата дейност се предавали за две години на руския императорски комисар кн. Ал. Дондуков-Корсаков. Сроктът на пребиваването му е определен на две години.

На 13 юли /1 юли стар стил/ 1878 г. е сключен Берлинският договор. Територията на България се съкращава до една трета от територията, набелязана в Сан-Стефано (03.03.1878 г.). Според предписанията на Берлинския договор се съкращава срокът на пребиваване на Временното руско управление от две години на девет месеца, което усложнява обстановката и задачите на гражданската власт по организацията на българската държава.

Веднага след организирането на управлението Отделът на вътрешните дела започва да се грижи за по-стабилно устройство на санитарната част.

Какво е извършено по всички клонове на новоустроеното управление се вижда от “записки за дейността на привременното руско управление”, четени по поръчка на

³ Пак там

⁴ Доклад до XIV ОНС от Парламентарната комисия за изработване щатове на чиновниците. Том II, Гражданско санитарно ведомство при МВР, доклад от д-рОраховац, стр.42

императорския комисар княз Дондуков-Корсаков във Великото народно събрание в гр. Велико Търново на 14 март 1879 г. от Марин Дринов. В тях се споменава и: “Народното здраве, този толкова важен раздел от административното управление, също се туря в ред. Вече са разгледани и утвърдени устави: медицински, аптечен и болничен. Според медицинския устав, който ще влезе в сила скоро, определено е да има губернтски и окръжни лекари, които ще наглеждат губернтските и окръжни болници. Заплатите на лекарите са доста много уголемени и се иска те да имат нужните дипломи и да бъдат българи. Аптеките ще бъдат наредени по европейски образец... болниците са направени общи, както за населението, така и за войската. Те се издържат от общите приходи на Княжеството, за да се избегне неравномерността в разходите на населението. На сегашно време се изработва уставът на медицинската полиция.”⁵ Тези записки са нагледно доказателство, че през месец май 1878 г. се полага началото за устройство на здравеопазването в България.

На генерал Грессер, управляващ Отдела на вътрешните дела, е възложено устройството на медицинската част в България. Задачата на генерал Грессер е от най-трудните, защото трябва да се създаде нова институция, несъществуваща до тогава. За тази цел липсват подготвени кадри, необходимо условие за лесно прилагане на предвидените мерки. На временното правителство предстои, по отношение на санитарната дейност, не да преобразува, а да устройва, да създава нещо съвсем ново, непознато до този период.

На 15 май 1878 г., веднага след образуването на Временното правителство, в паметна бележка до княз Дондуков-Корсаков д-р Ю. Кехер от Сан-Стефано съобщава за тежкото положение на здравеопазването в страната. Той моли императорския комисар да учреди при Върховното управление санитарно отделение начело с лекар-администратор, “на когото да се възложи грижата за уреждане на всичко необходимо и за узаконяване правилата, грижата за въвеждането им във всички области от областните и окръжните лекари и от другите власти”⁶

Паметната бележка на д-р Кехер е първият официален документ, който накратко излага състоянието на медицинското дело в България. В нея се повдига въпросът за необходимостта от въвеждането на регламентация за всички лекари, аптекари и всички останали медицински работници в България.

Генерал-майор Грессер с циркулярно писмо №579 от 1.06.1878 г. до всички губернатори в страната, описва лошото санитарно състояние и отсъствие на всякаква организация. Той съобщава и заповедта на императорския комисар, губернаторите да

⁵ Русев, М., Исторически преглед на медицинската част и медицинската книжнина в България, С., 1904, стр. 26

⁶ Давидова В., История на здравеопазването в България, С., 1956, стр.55

обърнат внимание върху този въпрос и да представят своите съображения за устройството на медицинската част. Бъдещата санитарна организация трябва да се основава на най-широко участие на самото население – “най-широко участие на местното общество в грижите, нравствени и материални, по нареждането на болници, аптеки и др.”⁷

Софийският, сливенският, видинският, великотърновският и русенският губернатори представят своите мнения. Най-значим по своята пълнота е отговорът на видинския губернатор, който представлява проект за устройство на медицинската част и е съставен от видинския губернерски лекар д-р Д. Моллов. В неговия рапорт, озаглавен “Соображения об устройстве медицинской части” /изпратен на 12 август 1878 г. под №1790/, той излага своите разбирания за организацията на здравеопазването, които губернаторът лично споделя. Рапортът е съставен с оглед на устройството на медицинската част в мащаба на цялата страна. Именно тези съображения на Д. Моллов са залегнали в основата на организацията на новосъздаденото здравеопазване. Той предлага да се привлекат в здравното дело най-широките слоеве на българското население.

Гражданската власт одобрява рапорта на д-р Моллов и той е поканен при Централното управление да работи за окончателното организиране на санитарното дело. На него е възложено изработването на проект за здравна организация в цялата страна. На 15.08.1878 г. Д. Моллов е командирован към отдела на Вътрешните работи, като специално длъжностно лице, за да състави “медицински устав”. Изработеният проект е представен на лекарите депутати в Учредителното събрание в Търново през януари 1879 г. Д-р Моллов участва в това събрание като народен представител. Неговият проект е разгледан, обсъден и служи за основа за изработване на основните положения за организацията на здравеопазването в Княжеството.

Архивът на Временното руско управление (по данни на Горан Тодоров и проф. Флоровски), който се е намирал в България (една част от него се намира в Русия) е унищожен. Архивът, който се е състоял от близо 300 обемисти дела, съхранявани в отделна стая в Народната библиотека, е изгорял по време на бомбандировките над столицата през 1944 г. Но и днес в богатия документален масив, съхраняван в отдел „Български исторически архив”, направление “Ръкописно-документално и книжовно наследство” на Националната библиотека “Св. св. Кирил и Методий” (НБКМ), може да бъде открита разнородна и многостранна ретроспективна информация, представляваща интерес за специалистите и студентите по “Архивистика и документалистика”, изследващи историята на българската медицина и здравеопазване. Документалната база

⁷ Доклад до XIV ОНС от Парламентарната комисия за изработване щатове на чиновниците. Том II, Гражданско санитарно ведомство при МВР, доклад от д-рОраховац, стр.43

в Българския исторически архив (БИА) илюстрира исторически процеси и явления, както през епохата на Възраждането, така и в годините непосредствено преди и след Освобождението. Документите, съхранявани в БИА съдържат разнообразна информация, свързана с българското здравеопазване – сочат учебните центрове, в които българите получават медицинско образование, дават сведения за живота на българските студенти, за получаваните от тях стипендии, за изучаваните медицински дисциплини, за учебниците и учебните помагала, за защитените докторски тези и завършени специализации и др. Разкрива се дейността на много български лекари, работили в страната или в чужбина преди Освобождението. Отбелязано е участието на българските лекари и медицински работници в националноосвободителните борби и помощта, която са оказвали на болни и ранени по време на Кримската война (1853-1856 г.), въстанието в Босна и Херцеговина (1875 г.), Априлското въстание (1876 г.), Сръбско – турската война (1876 г.), Руско-турската освободителна война (1877-1878 г.). Голямо място в документите е отделено за разглеждането на различни заболявания – простудни, епидемични, травматични и др. Проследяват се пътищата за разпространение на големите епидемии. Документалните материали очертават дейността на български и чужди фармацевти, на благотворителни и научни медицински дружества, работили преди Освобождението.

В личния фонд на Тодор Стоянов Бурмов – канцлер при завеждащия гражданските дела 1877 г. се съдържа писмо на руски език с дата 4 юни 1877 г. от Канцлера по гражданските дела при главнокомандващия на действащата армия до Тодор Бурмов. С това писмо се съобщава на Тодор Бурмов, че е назначен за настоятел на руската Николаевска болница в Цариград.⁸

Във фонда на Найдено Геров присъстват писма на руски език от княз Вл. Черкаски до Найдено Геров в Свищов. Едното писмо е с дата 15 септември 1877 г. и съдържа разпореждания във връзка с преместването на Главната квартира в Свищов, градът да се изчисти от всичко, което би се оказало вредно в хигиенно отношение. В писмото си от 20 октомври 1877 г. княз Вл. Черкаски дава поръчения на Найдено Геров в Свищов да организира дейността на чиновниците за особени поръчения – Иванов и Райнов във връзка с разпределението на поръчаните кожи за нуждите на Червения кръст.⁹

Важен за изследователите на историята на българската медицина и студентите, проявяващи интерес към тази специфична материя, е личният фонд на д-р Димитър Моллов, съхраняван в БИА на НБКМ. Фондът се състои от 7 а. е., разпределени по класификационна схема в три дяла:

I. Автобиография.

⁸ НБКМ, БИА, ф. 16, а. е. 366, л. 26-27

⁹ НБКМ, БИА, ф. 22, а. е. 492, л. 5-6, 9-10

II. Кореспонденция – писма до него.

III. Дейност.

В автобиографичните бележки на д-р Моллов откриваме спомени за следването му в Киев и Москва, живота на българските студенти, преподавателите в университета, завършването на образованието през 1873 г., защитата на дисертация и получаването на степен доктор по медицина, лекарската му дейност по време на Сръбско-турската (1876 г.) и Руско-турската война (1877-1878 г.) и дейността му след Освобождението по проекта за бъдеща санитарна организация на България, разглеждането на проекта в Учредителното събрание и приемането на “Временните правила”, назначаването на д-р Моллов за председател на Висшия медицински съвет (ВМС).¹⁰ От документите в раздел “Дейност” получаваме информация за работата му като организатор на санитарни отряди и болници през Сръбско-турската война, народен представител в Учредителното събрание (1879 г.), председател на Софийското благотворително дружество (1880 г.), председател на Парламентарната анкетна комисия по разглеждане дейността на Ст. Стамболов (1895 г.), съдружник в командитното дружество “Г. Попов и сие” по построяването на ж.п. линията Девня-Добрич (1906-1914 г.). В а. е. 4 се съхраняват документи на руски език: писмо от Императорския руски комисар с дата 15 януари 1879 г. до д-р Моллов за назначаването му за член на Уредителното събрание, писмо с подробности за командироването на д-р Моллов в Търново и Програмата за откриването на “Търновското народно събрание за разглеждане на Органическият устав”.¹¹

Първият официален здравен законодателен документ са “Временни правила за устройството на медицинската част в България”¹², те са утвърдени от императорския комисар на 1 февруари 1879 г. Съдържат 65 страници, написани едновременно на руски и български език. Състоят се от три раздела:

- 1) Правила за медицинското управление в България.
- 2) Устав за лечебните заведения в България (болничен устав).
- 3) Правила за устройство на аптеките в България.

Временните правила уреждат централното медицинско устройство, медицинското устройство на окръжията и градовете, реда за назначение на служба на медицинските длъжности, болничното устройство и устройството на аптеките.

Съобразяването с местните институции и традиции е сред основните начала в дейността на временните руски власти. Този принцип е следван в поредицата от инструкции, които Временното руско управление получава и следва. В резултат на

¹⁰ НБКМ, БИА, ф. 160, а. е. 1, л. 1-10

¹¹ НБКМ, БИА, ф. 160, а. е. 4, л. 1-4

¹² Времени правила за медицинското устройство в България, 1879 г.

неговата дейност се създават нови национални институции. Те формират носещата конструкция на държавата сграда на България – армията, органите на финансовата система, Върховният съд, централното управление по митниците и Медицинският съвет.

Редица нормативни указания, създадени от Временното руско управление, вероятно не са намерили практическо приложение – нито по време на руското управление, нито след изтеглянето на руската администрация. Други стават носещи на цели отрасли, такива са Временните правила за медицинската и санитарната част в България. Като най-значим резултат от дейността на Временното руско управление е очертаване рамката на основните отрасли на държавното управление.¹³

Първият Медицински съвет от самото начало на съставянето си не е водел никакви писмени дневници. Първият дневник е съставен на 22 ноември 1879 г. и се отнася да назначаването на комисия, която да ревизира Софийските градски бани. Посочено е и числото на лекарите в България, които според тогавашния списък, са били 72, от които 53 българи.

От проследяване дейността на Първия Медицински съвет се констатира, че съветът е представлявал колегиално учреждение, което е изпълнявало едновременно и административни, и научно-съвещателни функции по санитарната организация. От дневниците на съвета се вижда, че назначението и уволнението на лекарите от надлежния министър не е ставало без одобрението и решението на Медицинския съвет.¹⁴

Преценени исторически “Временните правила” са законодателен акт, който слага прогресивно начало на българското здравеопазване. Той отразява българските демократични идеи, започнали формирането си през Възраждането, и прогресивните схващания на руската медицинска школа от XIX век.

Следващ законодателен документ са Гражданските медицински закони, утвърдени по времето на II Медицински съвет. Към длъжността на д-р Гримм – генерал-инспектор по медицинската част, преминават и функциите на председателя на Медицинския съвет, а неговият първи председател – д-р Д. Моллов е назначен за главен лекар на медицинското управление при Министерството на вътрешните работи, а през 1883 г. – за министър на народното просвещение.¹⁵

Гражданските медицински закони заместват “Временните правила”, обаче, някои части от Правилата, които не са в противоречие с новите закони, остават в сила. Това са

¹³ Кочанкова А., Български институции: устройствена практика и документално наследство (1879-1912), стр.14

¹⁴ Пак там, стр.47

¹⁵ Давидова, В. Цит. съч., с.91

Уставът за лечебните заведения и Временните правила за устройство на аптеките.

Утвърдени с княжески указ Гражданските медицински закони получават силата на закон за две години, а след този срок министърът на вътрешните работи се задължава да ги представи в княжеската канцелария за окончателно одобрение, с изменения, които опитът наложи.¹⁶

Длъжността генерал-инспектор се закрива през 1883 г. с премахване на пълномощията. Цялото ръководство на здравеопазването се съсредоточава в ръцете на министъра на Вътрешните работи. Гражданските медицински закони не са отменени в другите свои части и действат до 1888 г.¹⁷

Новият “Санитарен закон” е приет от V ОНС и утвърден с указ № 545 от 18.12.1888 г.. Това е първият здравен законодателен акт, който е внесен и разгледан по конституционен ред в Народното събрание.

От този важен за здравната администрация период са съхранени документите на най-висшето държавно санитарно ведомство - Главна дирекция на народното здраве във фонд 372К на Централния държавен архив (ЦДА). Фонд 372К – Главна дирекция на народното здраве е приет в Централния държавен исторически архив (ЦДИА) през 1957 г. от Министерство на народното здраве. Фондът съдържа документи на Главната дирекция на народното здраве за периода 1881-1947 г., разпределени в два описа, съответно опис 1- 3277 а. е. и опис 2- 323 а. е. Класификационната схема на фонда следва административната структура на учреждението:

- I. Висш медицински съвет – протоколи от заседания (1880-1943 г.)
- II. Висш дисциплинарен съвет – протоколи от заседания, преписки и анкети за нарушения на Закона за народното здраве (1922-1952 г.)
- III. Дисциплинарен съд – правилник, протоколи от заседания (1930-1944 г.)
- IV. Централно управление – министерски и директорски заповеди, правилници, окръжни, доклади, годишни сведения и др. (1882-1947 г.)
- V. V.1. Отдел за местни здравни служби, хигиена и статистика (1929-1944 г.)
V. 2. Хигиена и санитарен надзор.
V.3. Сведения, таблици и бюлетини за заразни болести (1915-1944).
- VI. Отдел за лечебните заведения
- VII. Отдел за заразни болести.
- VIII. Отдел за социални болести
- IX. Отдел за аптеките.
- X. Здравно технически отдел.
- XI. Бюджето-контролен отдел.

¹⁶ ДВ, бр.129, 11 ноември 1882

¹⁷ Доклад до XIV ОНС..., стр. 47

ХII.Административен отдел.

От посочените документални материали може да се придобие цялостна информация за дейността на здравната администрация през периода 1881-1944 г., да се проследят основните управленски решения, дебатите по приемането на законодателните актове по българското здравеопазване, да се оцени нивото на дейност и документиране на най-висшите санитарни звена – Висш медицински съвет, Висш дисциплинарен съвет, Дисциплинарен съд, Централно управление, пряко подчинени на Главна дирекция на народното здраве и на Министерство на вътрешните работи и народното здраве.

Приложение:

1. Паметна записка на д-р Ю. Кехер 15.05.1878 г. /БИА, НБКМ/
2. Портрет на д-р Д. Молдов /БИА, НБКМ/
3. “Временни правила за устройството на медицинската част в България” /БИА, НБКМ/

Памятная записка

о положеніи санитарной части

въ Болгаріи.

Его Сіятельству князю Дондукову
Корсакову.

При предстоящей организаціи Болгаріи, санитарное положеніе края заслуживаетъ полное вниманіе, потому что оно въ настоящее время совершенно несоотвѣтственно и недостаточно развито. Турецкое законодательство не опредѣлило ни правъ, ни обязанностей тѣхъ лицъ, которые занимаются леченіемъ публики и отпускомъ лѣкарствъ, не требовало отъ нихъ соотвѣтственнаго образованія; но большею частью дало общественное здравіе безжалостно въ руки необразованнымъ эмпирикамъ. Не только необразованные и полубразованные врачи занимаются практикою, во любые торговцы, ремесленники, старыя бабы и пр. Равнымъ образомъ всякій кто хочетъ занимается продажей ядовъ или любыхъ другихъ медикаментовъ.

Прямимъ послѣдствіемъ такихъ порядковъ бываетъ залъченіе и отравленіе людей. Всякій желающій могъ до сихъ поръ отырывать аптеку на основаніи дозволенія городской думы. Такимъ образомъ въ нѣкоторыхъ мѣстахъ находится слишкомъ много аптекъ, въ другихъ нѣтъ ни одной на большомъ пространствѣ. Переполненіе города аптеками дѣлаетъ съ одной стороны для содержателей невозможнымъ зарабатывать столько, чтобы содержать аптеку въ надлежащемъ порядкѣ и въ пользу публики и служить, съ другой стороны, причиною недобросовѣстнаго отпуска лѣкарствъ, т. е. отпускаются дешевыя поддѣланныя вещества, вмѣсто лѣкарствъ настоящихъ. Въ городахъ и деревняхъ несоблюдаются общія гигиеническія условія и правила при постройкахъ, ассенизаціи и т. д. потому что не существуетъ врачебнаго надзора. Врачей въобщемъ мало, медицинскихъ законовъ не существуетъ, также нѣтъ правилъ для аптекъ, даже нѣтъ опредѣленной таксы для отпуска лѣкарствъ. Въ особенности вредно для публики то обстоятельство, что не малая часть содержателей аптекъ простые эмпирики, не обладающіе никакими научно-фармацевтическими свѣдѣніями. Обязательнаго осповививанія не существуетъ, вслѣдствіе чего бываютъ ежегодныя эпидеміи, съ большою убылью народонаселенія.

Въ виду всего вышесказаннаго, я полагаю, что при главномъ управленіи необходимо имѣть санитарное отдѣленіе во главѣ одного опытнаго врача-администратора, на котораго возложить заботу объ учрежденіи всего необходимаго и, по узаконеніи всѣхъ правилъ, о введеніи ихъ во всѣхъ санджакахъ — санджаковыми и окружными врачами и другими властями.

Санъ Стефано, 15 Мая 1878 г.

Лиз Нестеръ.

Д-р Димитър Моллов (1845—1914)

ВРЕМЕННЫЯ ПРАВИЛА
объ устройствѣ
МЕДИЦИНСКОЙ ЧАСТИ
въ
БОЛГАРИИ.

На подлинномъ собственною Императорскаго Коммиссара рукою написано:
„Утверждаю“ 1-го Февраля 1879 года.
Князь Дондуковъ Корсаковъ.

ВРЕМЕНИ ПРАВИЛА
за устройството на
МЕДИЦИНСКОТО УПРАВЛЕНИЕ
въ
БЪЛГАРИЯ.

—♦♦♦—
СОФІЯ,
Типографія Янко С. Ковачевъ.
1879.

Заглавна страница на „Временни правила за устройството на медицинското управление в България — 1879 г.“